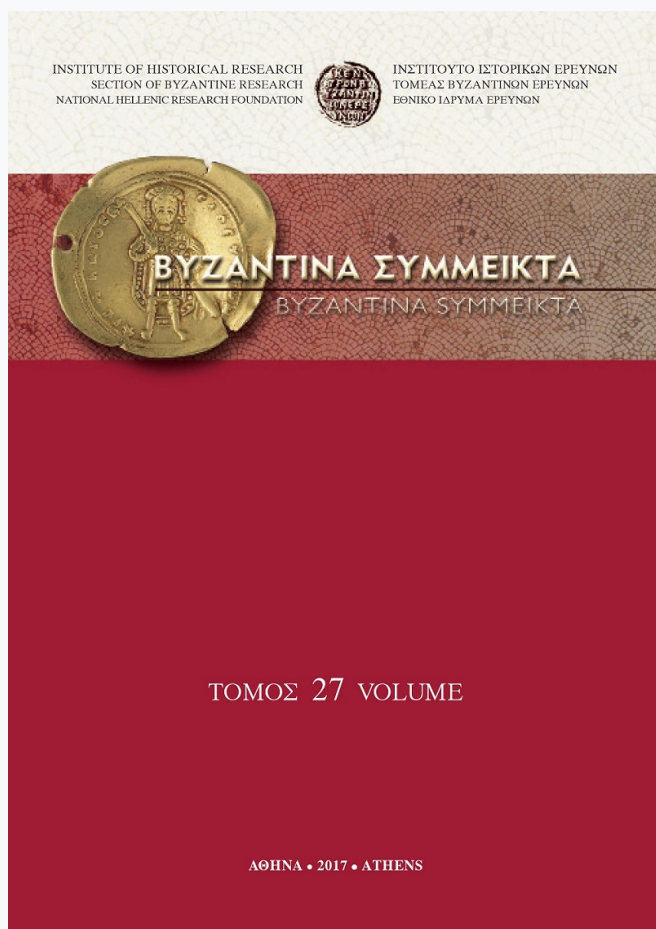

Byzantina Symmeikta

Vol 27 (2017)

BYZANTINA SYMMEIKTA 27

Βιβλιοκρισία: MARTIN HINTERBERGER, Phthonos. Mißgunst, Neid und Eifersucht in der byzantinischen Literatur (Serta Graeca. Beiträge zur Erforschung griechischer Texte, Band 29), Wiesbaden 2013, 520 σελ. ISBN 978-3-89500-914-3

Στυλιανός ΛΑΜΠΑΚΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.15689](https://doi.org/10.12681/byzsym.15689)

Copyright © 2018, Στυλιανός ΛΑΜΠΑΚΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΛΑΜΠΑΚΗΣ Σ. (2018). Βιβλιοκρισία: MARTIN HINTERBERGER, Phthonos. Mißgunst, Neid und Eifersucht in der byzantinischen Literatur (Serta Graeca. Beiträge zur Erforschung griechischer Texte, Band 29), Wiesbaden 2013, 520 σελ. ISBN 978-3-89500-914-3. *Byzantina Symmeikta*, 27, 499–502. <https://doi.org/10.12681/byzsym.15689>

MARTIN HINTERBERGER, *Phthonos. Mißgunst, Neid und Eifersucht in der byzantinischen Literatur* (Serta Graeca. Beiträge zur Erforschung griechischer Texte, Band 29), Wiesbaden 2013, 520 σελ. ISBN 978-3-89500-914-3

Ἐκτενέστατη καὶ ἐνδελεχέστατη ἔρευνα περὶ τῶν ποικίλων ἐκφάνσεων τοῦ συναισθήματος τοῦ φθόνου στὰ βυζαντινὰ κείμενα. Πρόκειται γιὰ θέμα ποὺ ἕως τώρα εἶχε διερευνηθεῖ κυρίως ὡς πρὸς τὴν θεολογικὴ του πλευρὰ, ἐνῶ παράλληλα ὑπάρχουν ὀρισμένες σύντομες ἐργασίες γιὰ τὴν παρουσία του σὲ μεμονωμένους συγγραφεῖς τῆς κοσμικῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ παρόντος βιβλίου (βλ. σ. 8 καὶ σημ. 32-35, καὶ σσ. 487-488).

Στὸ σύντομο εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο («Einleitung», σσ. 1-10) τονίζεται ἡ σημασία τῆς μελέτης τῶν συναισθημάτων γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης νοοτροπίας. Ἀπὸ μία παρόμοια ἔρευνα στὰ βυζαντινὰ κείμενα μποροῦν νὰ προκύψουν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς νοοτροπίας τοῦ βυζαντινοῦ ἀνθρώπου: ὁ λόγος, καὶ κυρίως ὁ γραπτὸς λόγος, προσφέρεται κατ' ἐξοχὴν γιὰ τὴν μελέτη τῆς ἐξωτερικεύσης τῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ γενετικὰ προκαθορισμένα, βρῖσκονται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸ πνευματικὸ περιβάλλον τῶν ἀτόμων – ἐκφραστῶν τους.

Τὸ πρῶτο κεφάλαιο («Φθόνος und andere Wörter», σσ. 11-60) εἶναι κυρίως σημασιολογικὸ: διευκρινίζει κατ' ἀρχὰς τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τῶν λέξεων «Neid», «Mißgunst» καὶ «Eifersucht» στὴν σύγχρονη γερμανικὴ γλῶσσα, καὶ κατόπιν προσδιορίζει εἰδικότερα τοὺς ὅρους *φθόνος*, *βασκανία* *ζηλος* *ζηλοτυπία*, ὅπως τοὺς ἀντιλαμβάνονταν οἱ Βυζαντινοί· ἐπίσης ἐξετάζονται καὶ οἱ ἀρχαιοπρεπεῖς ὅροι (*τελχίν*, *νέμεσις*, *κότος*, *μεγαίρω* κλπ.) ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὰ βυζαντινὰ κείμενα γιὰ νὰ ἀποδώσουν τὴν ἴδια ἔννοια.

Στὸ δευτέρου κεφάλαιο («Theoretische Texte zum Phthonos», σσ. 61-100) παρουσιάζονται, ἀναλύονται καὶ ἀξιολογοῦνται λογοτεχνικὰ τὰ

σημαντικότερα θεωρητικά κείμενα περὶ φθόνου στὴν βυζαντινὴ θεολογικὴ γραμματεία: μετὰ ἀπὸ σύντομὴ ἀναφορὰ σὲ δύο κείμενα τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, τὴν ἀ΄ ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους τοῦ Κλήμεντος Ρώμης καὶ τὴν πραγματεία *De zelo et livore* τοῦ Κυπριανοῦ Καρχηδόνας, ἰδιαιτέρως σχολιάζονται τὰ συναφῆ κείμενα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου. Τὰ θεωρητικὰ αὐτὰ κείμενα -καὶ κατὰ πρόπο λόγο ἢ ἐνδεκάτη ὁμιλία *Περὶ φθόνου* τοῦ Μεγάλου Βασιλείου- εἶναι βασικὰ γιὰ τὴν περαιτέρω διερεύνηση τοῦ θέματος, καθὼς μὲ τὴν ἐπιλογὴ καὶ τὴν συμπερίληψη ἀποσπασμάτων τους σὲ ἐρανιστικὲς συλλογὲς τῶν ἐπομένων αἰῶνων ἐπέδρασαν σημαντικὰ στὴν διαμόρφωση τῶν σχετικῶν ἀντιλήψεων. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ περιπτώσεις α) τῶν Ἐκλογῶν *περὶ φθόνου* τοῦ Θεοδώρου Δαφνοπάτη, καὶ β) τῆς παρόμοιας συλλογῆς *περὶ φθόνου καὶ βασκανίας* τοῦ Συμεῶνος τοῦ Μεταφραστή. Ἐξετάζονται ἐπίσης τὰ θεματικὰ ταξινομημένα ἀνθολόγια τοῦ Στοβαίου (4ος/5ος αἰ.), τὰ *Τερὰ Παράλληλα* τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, οἱ *Κοινοὶ Τόποι* τοῦ Ψευδο-Μαξίμου τοῦ ὁμολογητῆ (μετὰ τὸ 650) καὶ ἡ συλλογὴ *Μέλισσα* τοῦ Ψευδο-Ἀντωνίου (10ος/11ος αἰ.), τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν λήμματα περὶ φθόνου. Καὶ τὸ τμῆμα αὐτὸ τελειώνει μὲ τὴν ἐξέταση τριῶν κειμένων ὅπου εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἐπιρροὴ τῶν προαναφερθεισῶν ἐρανιστικῶν συλλογῶν: πρόκειται γιὰ τὸν βίο τοῦ Κυρίλλου Φιλεώτη τοῦ Νικολάου Κατασκευηνοῦ (12ος αἰ.), τὴν *Ἀλφαβηταγράφου* τοῦ Μελετίου Γαλησιώτη (13ος αἰ.), καὶ τὸν 10ο λόγο τοῦ Φιλοθέου Κοκκίνου (14ος αἰ.).

Στὸ τρίτο κεφάλαιο («Phthonos und Mensch», σσ. 101-182) ἐξετάζεται ὁ φθόνος ὡς ἀνθρώπινο πάθος. Γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς εἶναι τὸ χειρίστο τῶν ἁμαρτημάτων καὶ βλάπτει ὄχι μόνον τὸν φθονούμενο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἴδιο τὸν φθονερό, ποὺ δὲν ἀνέχεται τὴν εὐτυχία τοῦ συνανθρώπου. Συνήθως ἐξωτερικεύεται μὲ ὕβρεις, λοιδορίες, συκοφαντίες καὶ διαβολές. Ὅρισμένα κοινωνικὰ περιβάλλοντα εἶναι ἰδιαιτέρως πρόσφορα γιὰ τὴν ἐκδήλωση τοῦ φθόνου: ὁ αὐτοκρατορικὸς περιγύρος, ὁ ἐκκλησιαστικὸς καὶ ὁ μοναστηριακὸς χώρος, τὸ περιβάλλον μεταξὺ ὁμοτέχων, τὸ περιβάλλον τῶν γυναικῶν. Ἰδιαιτέρως ἐξετάζονται οἱ σχέσεις τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τοὺς ὑπηκόους του, ὅπου ὁ φθόνος μπορεῖ νὰ εἶναι ἀμφίδρομος: καὶ φθόνος τοῦ πρώτου ἐναντίον τῶν ὑπηκόων του, ἀλλὰ καὶ φθόνος ἐκ μέρους τῶν τελευταίων γιὰ τὸν αὐτοκράτορα.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο («Übermenschlicher Phthonos», σσ. 183-285) ἐξετάζεται ὁ φθόνος τῶν «ὑπερανθρώπων» καὶ ὑπερφυσικῶν δυνάμεων: ὁ Διάβολος καὶ ἡ Τύχη / Πεπρωμένο. Τὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ἐπικεντρώνεται στὸν Διάβολο, ὁ ὁποῖος γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς θεωρεῖται ὁ κατ'

ἔξοχὴν φθονερός καὶ ἀποκαλεῖται μεταξὺ ἄλλων *βάσκανος* καὶ *μισόκαλος*. δὲν εἶναι σπάνιες καὶ οἱ περιπτώσεις ὅπου ἡ λέξις *φθόνος* χρησιμοποιεῖται μετωνυμικὰ γιὰ νὰ δηλώσει τὸν Διάβολο, ὁ φθόνος τοῦ ὁποῦ ἐκδηλώνεται τόσο πρὸς τὸν ἄνθρωπο, ὡς τὸ τελειότερο δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, ὅσο καὶ πρὸς τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ὁ ὁποῖος ἐξεδίωξε τὸν Διάβολο ἀπὸ τὸν Παράδεισο ἀκριβῶς λόγω τοῦ φθονεροῦ χαρακτήρα του, ποὺ τὸν ὁδήγησε στὴν παραπλάνηση τῶν Πρωτοπλάστων, σύμφωνα μὲ τὴν βυζαντινὴ Θεολογία. Ἐπίσης ὁ φθόνος τοῦ Διαβόλου μπορεῖ νὰ κατευθύνεται καὶ ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους: συχνὰ στὰ κείμενα οἱ ἐκκλησιαστικοπολιτικὲς ἀντιπαραθέσεις καὶ διενέξεις ἀποδίδονται σὲ παρέμβαση τοῦ Διαβόλου. Στὸ δεύτερο τμῆμα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ἐξετάζεται ἓνας ἄλλος ὑπερφυσικὸς παράγων, ἡ Φθονερὰ Τύχη, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται συχνὰ λόγος στὰ βυζαντινὰ κείμενα· ἔχει θεωρηθεῖ ὡς ἐπιρροὴ παγανιστικῶν, ἀρχαιοελληνικῶν δοξασιῶν, καὶ ὅτι ἀποτελεῖ ἀπλή λογοτεχνικὴ σύμβαση, κάτι ποὺ σωστὰ δὲν δέχεται ὁ συγγραφέας. Στὸ τρίτο τμῆμα τοῦ κεφαλαίου τονίζεται ὅτι οἱ ἀπόψεις γιὰ τὸ δυσμενὲς πεπρωμένο καὶ τὴν βάσκανο τύχη σταδιακὰ ταυτίστηκαν μὲ τὴν ἔννοια τοῦ φθονεροῦ διαβόλου.

Στὸ πέμπτο, καὶ ἐκτενέστερο, κεφάλαιο («Phthonos im Kontext», σσ. 286-467) ἐξετάζεται ὁ φθόνος στὰ συμφραζόμενα τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων. Ἀφετηρία εἶναι φυσικὰ οἱ συναφεῖς διηγήσεις τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Σὲ μία δεύτερη ἐνότητα, μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «Die argumentative Kraft des Phthonos», ἐξετάζεται πὼς χρησιμοποιεῖται ἡ ἔννοια τοῦ φθόνου στὰ κείμενα γιὰ νὰ δικαιολογήσει συγκεκριμένους συμπεριφορές. Στὸ τρίτο τμῆμα τοῦ κεφαλαίου ἐπιλέγονται χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀπὸ ἀγιογραφικὰ καὶ ἱστοριογραφικὰ κείμενα, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἐρωτικὲς μυθιστορίες τόσο τοῦ 12ου ὅσο καὶ τοῦ 14ου αἰ., τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται στὸ ἱστορικὸ τους πλαίσιο, ἀναλύονται καὶ ἀξιολογοῦνται λογοτεχνικά· ἰδιαιτέρως τονίζεται ὅτι ἡ χρῆση τοῦ μοτίβου τοῦ φθόνου, σὲ ὅλες τὶς μορφές του, ἀποτελεῖ στοιχεῖο λειτουργικὸ, ποὺ δομεῖ τὴν ἀφήγηση καὶ προσελκύει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη. Τέλος ὑπάρχει ἀναλυτικὴ ἀναφορὰ στὸν κύκλο τῶν ποιημάτων ποὺ διεκτραγωδοῦν τὴν τύχη τοῦ Βελισαρίου, χαρακτηριστικοῦ παραδείγματος «μυθοποίησης» τῆς ἀληθινῆς ἱστορίας ἐνὸς θύματος τοῦ φθόνου.

Βιβλιογραφία (σσ. 469-498) καὶ τρία εὑρετήρια [α] προσώπων, ἔργων καὶ τόπων, β] ἐννοιῶν, θεμάτων καὶ πραγμάτων, καὶ γ] ἑλληνικῶν ὄρων καὶ ἐννοιῶν] (σσ. 499-520) συμπληρώνουν τὸν ὑποδειγματικὸ αὐτὸν τόμο.

Περιληπτική αναγκαστικά ή αναφορὰ στὰ περιεχόμενα τοῦ βιβλίου, παρέχει ἀμυδρὴ μόνο εἰκόνα τοῦ πλουσιότατου ὕλικου στὸ ὁποῖο βασίστηκε ἡ ἔρευνα. Ἀφετηρία εἶναι πρὸ πάντων τὰ ἴδια τὰ κείμενα: χρησιμοποιοῦνται παραδείγματα ἀπὸ ὅλα τὰ εἶδη τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς μεταβυζαντινῆς γραμματείας, ἔμμετρα καὶ πεζά, τὰ ὁποῖα παρατίθενται σὲ γερμανικὴ μετάφραση, ἀλλὰ καὶ στὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο (ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένα ἐκτενέστερα ἀποσπάσματα, ποὺ παραμένουν ἀμετάφραστα)¹. Ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου εἶναι καλαίσθητη καὶ ἡ ἐπιμέλεια ἄψογη, μὲ ἐλάχιστα καὶ ἐπουσιώδη τυπογραφικὰ λάθη. Συνολικὰ πρόκειται γιὰ σημαντικότερη συμβολὴ στὴν μελέτη τῶν συναισθημάτων τοῦ βυζαντινοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία θὰ ἀποτελεῖ στὸ ἐξῆς σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τοὺς ἀσχολούμενους μὲ συναφῆ θέματα.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

ΠΕ/ΕΙΕ

1. Ἡ παράθεση τῶν πρωτοτύπων κειμένων εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ τονισθεῖ ἰδιαιτέρως, καθὼς συχνὰ στὴν σύγχρονη βιβλιογραφία (καὶ κυρίως τὴν ἀγγλοσαξωνικὴ) ὑπάρχει ἡ τάση νὰ παραλείπονται τὰ ἑλληνικὰ πρωτότυπα, καὶ νὰ παρατίθενται μόνο οἱ ἀντίστοιχες μεταφράσεις. Ἡ βυζαντινολογία εἶναι βεβαίως διεθνῆς ἐπιστήμη, δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅμως ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς πλειονότητος τῶν πηγῶν τοῦ κλάδου μας εἶναι τὰ ἑλληνικά. Ἡ ἐργασία μὲ βάση μεταφρασμένες πηγὲς δὲν εἶναι καταδικαστέα, ἀλλὰ ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν γλῶσσα τῶν πρωτοτύπων ὅπωςδήποτε ἐνέχει πολλαπλοὺς κινδύνους ἐλλιποῦς κατανόησης καὶ παρερμηνειῶν.